

KÖK-TÜRK ÂBİDELERİNDE MİLLÎ KİMLİK HASSASİYETİ

National Identity in Orkhon Inscriptions

Prof. Dr. Fikret TÜRKMEN*

ÖZ

Bilindiği gibi, Orhun Âbideleri, Türkçenin en eski yazılı metinleri olarak kabul edilmektedir ve bu özelliğiyle Türk dilinin, Türk tarihinin; kısaca Türk kültürünün de ilk yerli kaynağıdır. Türk adının geçtiği ilk eserlerden olan âbideler, millî kimlik konusundaki hassasiyetiyle de dikkatimizi çekmektedir. Kül Tigin ve özellikle Bilge Kağan, devletin yıkılma sebeplerini ve yeni devletin kurulması uğrunda verilen mücadeleyi anlatırken, bin üç yüz yıl sonraki okuyucuyu bile hayrete düşüren tespitlerde bulunmaktadır. Bu tespitlerin başında da, -hükümdar olacak kişiler için- “liyâkat” gelmektedir. Tanrı vergisi olan birtakım nitelikler üzerinde ısrarla durulmaktadır. Bu nitelikler, tahta lâıyk olmanın ilk ve temel şartı olarak görülmektedir. “Tengri teg tengride bolmak”ın sık tekrar edilen ifadelerden biri olması, bu anlayışla yakından ilgilidir... Âbidelerde, dış düşman yanında düşmanla iş birliği yapan grupların (boy) varlığı da haber verilmektedir. Dış düşman olarak geçen Çin’i, sadece Çin olarak görmemek, onu bütün düşman millet ya da devletlerin sembolü olarak anlamak lâzımdır. Uyarılar, Çin’in şahsında bütün düşman devletler için söz konusudur. Çin’in yumuşak ipeğine, şirin sözlü kadınına aldanmama tavsiyesi de, düşman hilelerine ve tuzaklarına karşı daimi bir uyarıdır. Ötüken yurda ve buradan ayrılmamak gerektiğine vurgu yapılması da, son derece önemlidir. Bu vurgu, Türklere daha bu tarihlerde vatan fikrinin ve başkent anlayışının var olduğunu göstermektedir. Vatan ve başkent fikrinin ya da duygusunun korunması ve güçlendirilmesi gerektiği mesajı da, toprak ile vatan ve vatan ile millet arasında kurulan bağın ifadesi olarak kayda değer bir tespittir. Kısaca, âbideler Türk milletin varlığını devam ettirebilmesinin yollarını gösteren düsturlarla doludur. Bu düsturların her biri de, millî kimlik konusundaki hassasiyetin birer ürünü olarak görülmeli ve her zaman dikkate alınmalıdır.

Anahtar Kelimeler

Orhun Âbideleri, millî kimlik, kut, hükümdar, devlet.

ABSTRACT

The Orkhon runic inscriptions are to be the oldest written texts of Turkic, thus being the oldest native sources of Turkic language, history and culture. Contents of the inscriptions are noteworthy with the sensitivity on national identity. Kül Tigin and especially Bilge Qagan, owners of the two of the three inscriptions, astonish even readers of the modern age with their approaches to the reasons of decline of the state and the efforts to establish a new state. Their essential evaluation for statesmen is to have the necessary merit. They insist on some heavenly features, and those features are accepted the first and essential condition to ascend the throne. The very repetition of the phrase “Tengri teg tengride bolmak” (to be created on the heaven like God) is connected with this understanding. The inscriptions tells also on the groups cooperating with the enemy, as well as the enemy itself. China, the external enemy, should not be seen as only China; it is symbol of all hostile nations or states. The advices are for all of them in the person of China. The warning for not to be deceived by the soft silks and sweet women of China is indeed a continuous warning for traps and tricks of enemies. The stress on living in the Ötüken country and not to abandon there is also very significant. this indicates that the Turks had in those times the idea of homeland and political center. The message to keep and consolidate the homeland and capital city ideas is a noteworthy record as an expression of the connection between land and homeland and homeland and nation. Briefly, the inscriptions are full of mottos showing the ways to keep existence of the Turks. Each of those mottos are to be considered as fruits of the sensitivity on national identity.

Key Words

Orkhon inscriptions, national identity, qut, ruler, state.

* İzmir Ekonomi Üniversitesi Öğretim Üyesi, fikret.turkmen@ieu.edu.tr.

Türk tarihinin, kültür ve dilinin ilk örneği, ilk yazılı abidesi olan Orhun yazıtları kendine has damgasıyla, ahengiyle ve edebî üslûbuyla, Türk töresini, Türk devlet ve milletinin karşılıklı vazifelerini ortaya koyan vesikalarlardır. Türk kimliğinin bütün özellikleri bu abidelerde kendini gösterir. Kül Tigin ve Bilge Kağan'ın, Hunlar tarafından kurulup değişik sülaleler ve boylar tarafından devam ettirilen büyük Türk imparatorluğunu nasıl ihya ettikleri bu abidelerde anlatılır. Böylece Türk kavminin nasıl millet haline geldiği bu abidelerde perçinleşir (Ergin 1970: I-II).

Türklerin kendi isimleriyle tarih sahnesine çıkışları 5. yüzyılda olmuştur. Kendilerini Kök-Türk olarak isimlendiren Türk kavminin adı, Çin kaynaklarında To'u-küe veya T'u-chueh, Bizanslılarda Torki, 6. yüzyılda Sogutça yazılmış Bugut yazıtlarında Twrk olarak verilmektedir (Divitçioğlu 2000: 19-20).

Kök-Türk adı Kültigin ve Bilge Kağan yazıtlarında (Kültigin Doğu, 1-3, Bilge Kağan, Doğu, 1-4) hem dünyanın yaradılışı hem de İstemi ve Bumin Kağan'ın Türk ilini ve töresini düzenlemeleri anlatılırken geçmektedir (Gömeç 1997: 7). Buradaki ifadeye,

“Üze Kök Tengri asra yagız yer kıldıkta...” diye başlayıp “... İkisinin arasında insanoğlu yaratılmış! İnsanoğlunun üzerine atalarım Bumin ve İstemi Kağan oturmuş; oturduktan sonra Türk milletinin ülkesini töresini idare etmiş, düzenlemiş, dört taraf hep düşman imiş, asker sevk edip dört taraftaki milleti hep almış, tâbi kılmış, başhya baş eğdirmiş, dizliye diz çöktürmüş... Doğuda Kadırkan ormanına kadar, batıda Demir Kapı'ya kadar yerleştirmiş, ikisinin arasına dağılmış (teşkilatsız, düzensiz) Gök Türkleri düzene

sokarak öylece hüküm sürerler imiş.” (Tekin 1988: 39) denmektedir.

Türklerin, ilk Çin kaynaklarına göre, Hunların Aşına (A-shih-na) ailesinden geldiklerini biliyoruz (Taşağul 2012: 110-111). Çin kaynaklarında, Türklerin türeyişleri ile ilgili iki efsane bu konuyu anlatmaktadır. Bunların her ikisinde de bir dişi kurttan türeme söz konusudur. Bu efsaneler ile abidelerdeki bilgiler örtüşmektedir. Kök-Türkler 6.-8. yüzyıllar arasında hüküm sürmüşlerdir. 6. yüzyılın başında Avarlara bağlı olarak yaşadıkları, ancak 552 yılında Bumin Kağan'ın Juan Juan (Avar) hâkimiyetine son vermesiyle Kök-Türk devleti kurulmuştur (Gömeç 1997: 8 vd.).

Bumin Kağan'ın ismi Ongin yazıtı başta olmak üzere, Sogdça yazılmış Bugut kitabesinde de geçmektedir. Çin kaynaklarında bu isim T'u-men şeklindedir. Aynı kaynaklar T'u-men'in üç göbek atalarını da saymaktadır. Böylece Kök-Türklerin 5. asırdan itibaren etkili bir güç haline geldikleri anlaşılmaktadır.

Bu etkili devlet ilk defa Bizans'la, Sasanilere karşı ittifak yapmış, Bizans İmparatoru II. Justinianus'a elçiler göndermiş ve buna karşılık olarak da 568 yılında Zemerkos başkanlığında Bizans elçilik heyeti, İstemi Yabgu tarafından Ek-Tağ'daki merkezde kabul edilmiştir. Bizans elçilik heyetinin notları, J. Klaproth başta olmak üzere, N. Asım Yazıksız, Golden ve Spuler tarafından yayımlanmıştır. Bu notlar konumuz olan Türk millî hassasiyeti bakımından son derece önemlidir. Kağan olabilmek için hangi özelliklerin gerektiği, Kök-Türklerin o dönemdeki sosyal yaşayışları bu notlardan anlaşılmaktadır. Bütün bu siyasi ve kültürel olaylar Mo-kan Kağan döneminde olmuştur ki,

Mo-kan yerine kendi oğlu Ta-lo-Pien'i değil kardeşi Taspar (Çin kaynaklarında T'a-Po)'yu tahtına varis göstermiştir. Bunun sebebi de Ta-lo-Pien'in annesinin Türk soylu olmayışıdır. Daha sonra bu konuda hassasiyet gösterilmediği, devlet meclisinin, Taspar'ın ölmeden önce, Mo-kan'ın oğlu Ta-lo-Pien'i varis göstermesini aynı gerekçe ile kabul etmemiş, ancak Kara Kağan'ın oğlu Isbara'nın, Taspar'ın oğlunu destekleyerek tahta çıkardığı ve bozulmanın da böyle başladığı anlaşılmaktadır.

Kitabelerde, Bumın ve ondan sonraki üç Kağan'ın ardından tahta çıkan kağanlar için *"Ondan sonra küçük kardeşi Kağan olmuş tabii, oğulları Kağan olmuş tabii, ondan sonra büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz kağan oturmuştur, kötü kağan oturmuştur. Buyruku da bilgisizmiş tabii, kötü imiş tabii. Beyleri, milleti ahenksiz olduğu için, Çin milleti hilekâr ve sahtekâr olduğu için, küçük ve büyük kardeşi birbirine düşürdüğü için, bey ve milleti, karşılıklı çekiştirttiği için, Türk milleti il yaptığı ilini elden çıkar-mış, kağan yaptığı kağanını kaybedi vermiş..."* (Ergin 1970: 18) denilmektedir.

Burada sözü edilen etnik menşei bozuk kişilerden kağan seçilmesinin nelere mal olduğu, açık açık anlatılmaktadır. Bu hassasiyet hem Kültigin (Doğu, 4-5) hem de Bilge Kağan (Doğu, 5-6)da tekrar edilmektedir. Üzerine basa basa, sonuçlarıyla birlikte verilmektedir.

Abidelerde millî kimlikte üzerinde durulan hassas unsurlar şöyle sıralanmaktadır:

1. Millî bir Tanrı yani Türklerin tanrısı
2. Bilgili ve cesur kağan

3. İle ve Töre'ye saygı
4. Entrikalara kanmama
5. Ana yurdu hiçbir şekilde terk etmeme

1. Millî yani Türklere özel bir Tanrı: Fransız dilbilimcisi ve Hint-Avrupa uzmanı George Dumézil, üçlü sisteme dayanan bir fonksiyonel teori ileri sürer. Ona göre, Hint-Avrupa kavimlerinde şu üçlü fonksiyon vardır: Kutsallık, Güç, Üretkenlik. Kutsallık; kutsal ile insan arasındaki ilişkileri (yani büyü ile ibadeti), insan ile insan arasındaki ilişkileri (hukuk ve yönetim sistemi), Tanrı'dan gelen yahut devralınan egemenlik hakkını (iktidar, krallık, kağanlık vb.) araştırır.

Savaşçılık ise, fizikî güç ve şiddet kullanarak yapılan savunma veya saldırı demektir. Yani güç, Hint-Avrupa toplumlarında böyle kendisini gösterir.

Üretkenlik ise, toplumun devamını sağlayan doğurganlığın sürekli olması, hem mal hem nüfusun çok olması ve bunun önemsenmesidir.

Bu üç fonksiyon, toplumda bazen açık, bazen semboller halinde görülür. Bunlar mitlerde ve efsanelerde sembolleşmişlerdir. Toplumların tanrılar panteonunda, Tanrılar bu üç fonksiyona göre eşleşmiş yahut kümeleşmişlerdir (Divitçioğlu 2000: 34-43).

Bu teoriyi Bilge Kağan abidesindeki şu ifadeler doğrulamaktadır:

"Tengri yarlıkadukun için, özüm kutum bar için, kagan olurtum." (D. 32)

(Tanrı buyurduğu için, 'kut'um olduğundan, kağan olarak oturdum.) ifadesinde, hem Tanrı buyruğu hem de yaradılıştan gelen bir "kut"tan söz edilmektedir.

Aynı şekilde,
"Tengri küç birtük için, anda sançtım." (B. K. G. 9)

(Tanrı güç verdiği için burada süngüledim.) ifadesinde “güç”ün Tanrı’nın iradesiyle verilen bir lütuf olduğu anlatılmaktadır.

“Tengri yarlıgazu ... ülügüm bar üçün, ölteci budunuğ tırgürü igittim.” (KT. D. 29)

(Tanrı buyurdu ... kısmetim olduğundan, ölecek budunu toplayıp korudum.) (Divitçioğlu 2000: 43).

Bütün bu ifadelerde geçen tengri kavramı, başarının başkahramanı olarak hem “güç” hem yaratıcı olarak hem de izin veren, irade beyan eden olarak görülüyor.

Bu tengri kimdir? Abidelerde pek çok yerde belirtildiği gibi, bu bir Türk Tanrısıdır. Söz gelimi Kül Tigin Abidesinde geçen,

“Türk halk kitlesi şöyle demiş: İlli millet idim, ilim şimdi hani, kime ili kazanıyorum der imiş. Kaganlı millet idim, kaganım hani ve kagana işi gücü veriyorum der imiş...”

... Bunca işi gücü verdiğini düşünmeden, Türk milletini öldüreyim, kökünü kurutayım der imiş. Yok olma-ya gidiyormuş.

Yukarda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye, babam İleriş Kaganı, anem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak.” (D. 9-10-11) (Ergin 1970: 5-6). Aynı ifade Bilge Kağan abidesinde de tekrar edilmektedir. (D. 10). Buradaki “Türk Tanrısı” ifadesi kutsallığın nasıl millileştiğini göstermektedir. Türk Tanrısı sadece Türkleri yaratmamıştır. O mukaddes yeri ve suyu tanzim etmiştir.

Bilge Kağan abidesindeki şu ifade, Türk Tanrısının düzenleyici vasfını açıklamaktadır.

“Yukarda Türk Tanrısı, mukad-

des yeri, suyu öyle tanzim etmiştir.” (B. K., D. 10).

Hükümdarların Tanrının emriyle gelmeleri de, onların kutsallıkları da sık sık vurgulanmaktadır, bu inanç Selçuklu ve Osmanlı Sultanları için de devam etmiş Sultanlar Tanrı’nın gölgesi olarak kabul görmüşlerdir.

“Tanrı güç vermiş olduğu için (D. 13), Tanrı öyle buyurduğu için (D. 15), Türk halkının adı sanı yok olmasın diye, babam hakanı (ve) annem hatunu yücelmiş olan Tanrı, devlet veren Tanrı, Türk milletini adı sanı yok olmasın diye, beni o Tanrı hakan (olarak tahta) oturttu. (D. 26)” Görüldüğü gibi Kağanın gücü bir sebebe bağlı olarak Tanrı tarafından verilmektedir.

Kut ya da kutsallık, Kök-Türk tanrılar panteonunda aynı fonksiyonda değişik tanrıların da görevleri vardır. Kül Tigin Abidesindeki *“Umay gibi annem hatunun kut’u sayesinde kardeşim Kül Tigin erkeklik adını aldı.”* (D. 32), ifadesinde Umay ilahesi, kutsallık içinde değişik bir fonksiyona sahip olarak gösterilmektedir.

İnançlardaki bu duyarlılık başka tanrı isimlerini de gündeme getirmektedir. *“Zaman tanrısı (öyle) buyurunca insanoğlu hep ölümlü yaratılmış (K. 11). Öyle düşündüm. Gözlerimden yaş gelse engel olarak, gönülden feryat gelse geri çevirerek yas tuttum.”* (K. 11-12).

Ölüm, zaman tanrısının emriyle olmaktadır. Burada Kül Tigin’in ölümü anlatılıyor ve kaderci bir yaklaşımla zaman tanrısının buyruğu olduğu için bütün insanların bu emre uymak zorunda oldukları belirtiliyor. Ayrıca da yas tutuş şekli de anlatılıyor. Büyük acısına rağmen Bilge Kağan bunu halkına, yakınlarına belli etmiyor. *“Çok yas tuttum, iki şad başta olmak*

üzere, kardeşlerimin, oğullarımın, beylerimin ve halkımın gözleri, kaşları berbat olacak diye kaygılandım.” (K. 12) demektedir. Böylece kutsal kavramlar yanında hayatın içinde, yaşanan sosyal çevreye karşı da dikkatli bir hassasiyet görülmektedir. Kağanın duygularını saklayabilmesi şarttır.

Bilge Kağan Abidesi de Kül Tigin’de olduğu gibi, “(Ben) Tanrı gibi (ve) Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Kağan” (K. 1) sözü ile başlamaktadır. Burada da kutsallık vurgulamakta, inandırıcılığı artırmak için Tanrı gibi ve Tanrı’dan olmuş Türk Bilge Kağan olarak kendisini takdim etmektedir.

Bundan sonraki kısımlarda da Bilge Kağan, yaptıklarını sıralamaktadır. K. 3’ten itibaren Türklerin nerede yaşamaları, nelere dikkat etmeleri gerektiği tecrübeler örnek gösterilerek anlatılır. Türk’ün özellikleri hakkında tespitler sıralanır.

“*Bunca diyarlar kadar (ordu) sevk ettim (ve) anladım ki Ötüken dağlarından daha iyi (bir yer) asla yok imiş! Devletin yönetileceği yer Ötüken dağları imiş.*” diyerek gördüğü yerlerle Ötüken’i karşılaştırır ve Ötüken dışında Türklerin yaşama şanslarının olmadığını söyler. Tecrübelerini aktarır.

Kutsallık hassasiyeti Tonyukuk abidesinde de karşımıza çıkmaktadır. Bilge Tonyukuk, Çin yönetimi sırasında doğmuştur. Bunu “*Türk halkı (o zaman) Çin’e bağımlı idi.*” (B.1) diyerek belirtir.

Bu bağımlılığın sebebini de şu hassas ifadelerle açıklar. Buradaki kutsallık ve Türk Tanrısının neden milleti bu hale getirdiğinin cevabını da vermektedir:

“*Tanrı şöyle demiş olmalı: (sana) han verdim, (B.3) hanını bırakıp (yine) bağımlı oldun. (Türk halkı yeniden)*

bağımlı olduğun için Tanrı ‘öl’ demiş olmalı. Türk halkı öldü, mahvoldu, yok oldu. Türk Sir halkı ülkesinde boy kalmadı.” (B.3-4).

Buradaki hassasiyet millî bir hassasiyettir. Tanrı, “*Sana han verdim, sen onu tanımadın, hanını bırakıp Çin’e bağımlı oldun, o halde ‘öl’*”, demiş olmalı diyerek bu yıkılışın sebebi ortaya konmakta, Tanrı’nın haklılığı vurgulanmaktadır.

Bütün başarılarda Türk tanrısının verdiği kutsallık başrolü oynamaktadır.

Tonyukuk Abidesinde (ikinci taş) kumandan Tonyukuk bütün zorlukları kutsal yardımla aştığını şöyle ifade etmektedir: “*Galiba, Tanrı Umay, kutsal yer ve su (ruhları bize) yardımcı oluverdiler.*” (B.4).

2. Bilgili ve Cesur Kağan: Abidelerde, üzerinde çok durulan hassasiyetlerden biri de hükümdarların durumudur. Tanrı’dan alınan kutsal güç olmasına rağmen kağanların akıllı ve cesur olmaları da aranmaktadır. Gerek, Kül Tigin gerekse Bilge Kağan, abidelerinde, kendisini tanıtırken hem kutsal kişiliğini ortaya koymakta hem de akıllı ve tecrübeli olma şartına işaret etmektedir. Zaten metinde de, bir ak sakal olarak öğütler vermektedir. O, ülkenin nasıl düzenli ve huzurlu hale geldiğini, bunun için yapılan seferleri anlattıktan sonra bunu, bir tecrübesini anlatarak ispat etmek ister.

“*Türk Milleti (sen) tok gözlüsün, açlık tokluk düşünmezsin, bir (de) doysan açlığı hiç düşünmezsin. Öyle olduğun için (seni) besleyip doyuran hakanların sözünü (rızaalarını) almadan her yere gittin, oralarda hep mahvoldun ve tükendin (G.9-10). Tanrı lütüfkâr olduğu için, benim de talihim olduğu için, hakan (olarak tahta) otur-*

dum. Yoksul, fakir hep derleyip topladım. Fakir halkı zengin yaptım, az halkı çok yaptım.”

“... Ey Türk beyleri (ve) halkı bunu işitin! Türk halkı dirilip nasıl devlet sahibi olacağını burada yazdım. Yanılıp (nasıl) öleceğini de (G.11) burada yazdım.” Kağan bütün birikimlerini bu ifadelerle geleceğe aktarır.

Başarılı kabul edilen Bumin ve İstemi Kağan tasvir edilirken *“... Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutuvermiş, düzenleyivermiş... Bilgili kağan imiş tabii, cesur kağan imiş tabii, beyleri de milleti de doğru imiş. Onun için ili öylece tutmuş.”* (D.3-4) denilmektedir.

Kağan'ın ölümünden sonra yerine geçenler, yukarıda sözünü ettiğimiz, soylu olmamanın yanı sıra bazen de bilgisiz, akılsız ve iyi insan seçemeyen, kabiliyetsiz Kağanlar, çevrelerini de milleti de mahvetmişlerdir.

Yıkılışın, kayboluşun sebepleri bundan daha iyi anlatılabilir mi? Günümüzün toplumundaki benzer davranışlar nasıl önlenmeli? Atalarımızın 1000 yıl önceden, bugünü anlatmaya çalışmıyorlar mı?

“... Ondan sonra küçük kardeşi büyük kardeşi gibi kılınmamış olacak, oğlu babası gibi kılınmamış olacak. Bilgisiz ve akılsız Kağanlar tahta oturmuşlar, onların kumandanları da akılsız ve kötü imişler şüphesiz.” (K. T., D. 5-6).

Kağanların akıllı, bilgili ve cesaretli olmaları konusunda hassas görünen Kök-Türk toplumunda, bunlar olmazsa nelerin olabileceği de Bilge Kağan'ın ağzından şöyle anlatılmaktadır: *“Beyleri (ve) halkı itaatkâr olmadığı için, Türk halkı kurduğu devletini elden çıkarıvermiş, tahta oturttuğu hakânını kaybedivermiş. (Bu yüzden) Çin*

halkına bey olmaya layık erkek evlâdı kul oldu, hanımlık kız evladı câriye oldu. Türk beyleri Türk unvanlarını bıraktı; Çinlilerin hizmetindeki (Türk) beyleri Çin unvanını alarak Çin hakanına tâbi oldular.” (K.T., D. 6-8)

3. İline ve Töresine saygı: Bu konu abidenin pek çok yerinde acıklı bir olaydan sonra aslına dönüş olarak ortaya gelmektedir. Mesela K.T anıtında D. 13'te, *“Yedi yüz kişi olmuşlar. Yedi yüz kişi olup devletsiz kalmış, hakansız kalmış halkı, atalarımın dedelerimin töresince (yeniden) yaratmış (ve) eğitmiş...”*.

Devlet, Kağan ve atalar üçlüsü çok özel bir hassasiyet gerektirmektedir. Bunlara gösterilecek saygı ilin ve törenin yaşaması demektir. Halkın huzurlu ve mutlu olması demektir.

Bir düşman yenildiği zaman *“Devletliyi devletsiz bıraktık, kağanlıyı kağansız bıraktık, dizlilere diz çöktürdük, başlılara baş eğdirdik.”* (K.T., D. 13) diyerek övünülmektedir.

Burada öldürdük, yendik, bitirdik gibi pek çok ifade şekli olabilirdi. Ancak, abidede *“devletliyi devletsiz bıraktık, kaganlıyı kağansız bıraktık”* diyerek, bu kavramların ne kadar hayatı olduğu belirtilmek istenmiştir.

Bilge Kağan, abidesinde, *“Ey Türk, Oğuz beyleri (ve) milleti işit: Üstte gök çökmedikçe, altta yer delinmedikçe, ey Türk milleti senin ilini, töreni kim bozabilirdi. Tük milleti bu huyundan vazgeç ve nâdim ol! İtaarsizliğin yüzünden seni besleyip doyuran akıllı kağanına, bağımsız ve müreffeh devletine ihanet ettin (ve) nifak soktun.”* diyerek ile ve töreye saygısızlığın nelere mal olacağını anlatmaya çalışır.

4. Entrikalara Kanmama: Millî hassasiyetlerden biri de, Türk milleti-

nin tatlı söze, yumuşak ipek kumaşa aldanmasıdır. Ayrıca, disiplinsiz davranması, büyükleri ve kağanını dinlememesi ölüm sebebidir. Üstelik sadece kendisini değil kabilesini, milletini ve akrabalarını da yok eder.

Türk milleti çabuk unuttur. O kadar ki aç olunca tokluğu, tok olunca açlığı düşünemez.

Bütün bunlar düşmanın entrikalarına malzeme olur. Bilge Kağan bu entrikaların nasıl yapıldığını anlatır. Kül Tigin abidesinde geçen “Çin milletinin sözü tatlı, ipek kumaşı yumuşak imiş. Tatlı sözle, yumuşak ipek kumaşla aldatıp, uzak milleti öylece yakınlaştırmış... İyi, bilgili insanı, iyi cesur insanı yürütmemiş. Bir insan yanılrsa, kabilesi, milleti, akrabasına kadar barındırmazmış...” (K.T., G. 6) (Ergin 1970: 2) şeklindeki ifade, bu durumu başarılı bir şekilde tasvir etmektedir.

Yine aynı abidedeki şu ibret dolu sözler, Türk milletini uyarmak için birer göstergedir. “Orda kötü kişi şöyle öğretiyormuş: Uzak ise kötü mal verir, yakın ise iyi mal verir diyip öyle öğretiyormuş. Bilgi bilmez kişi o sözü alıp, yakına gidip, çok insan öldün!” (Ergin 1970: 2) diyerek dedikoduların, aldatmaların milleti nasıl tükettiği anlatılmaya çalışılmaktadır.

Tonyukuk abidesi, kendi sağlığında ve Bilge Kağan’ın iktidarı sırasında yazılmıştır. İltiş Kağan ile Bilge Kağan’ın amcası Kapgan Kağan’ın başarıları ve yaptıkları anlatılmaktadır. Muhtemelen yine dedikodular ve çeşitli entrikalar vardır. 716’da Bilge Kağan ve Kül Tigin, amcası Kapgan Kağan’a karşı bir darbe yaparak iktidar olmuştur. Kapgan Kağan’a bağlı görünen Bilge Tonyukuk, görevinden uzaklaştırılmıştır. O da bütün olan

biteni niçin yaptıklarını birer birer saymakta ve sonunda “İltiş Kağan kazanmasa (idi) (ya da hiç) olmasa idi, ben kendim Bilge Tonyukuk kazanmasa (idim), (ya da) ben hiç olmasa idim. Kapgan Kağan Türk Sir halkı ülkesinde boy da, halk da, insan da hiç olmayacak idi. İltiş Kağan ve Bilge Tonyukuk kazandı için...” (K. 1-2-3) diyerek yaptıklarının doğru olduğunu, başka söylenenlere inanılmaması gerektiğini belirtir.

Devlet düzeninde ihanete, nifak sokmaya tahammül yoktur. Aksi halde devlet de yasalar da bozulur ve sonunda yok olur. Böyle durumların sık sık olduğunu şu ifadelerden anlıyoruz:

“(Ey) Türk, Oğuz beyleri ve halkı işitin! Üstte gök çokmedikçe, altta yer delinmedikçe (ey) Türk halkı (senin) devletini ve yasalarını kim bozabilirdi?”

Türk halkı, (bu huyundan) vazgeç (ve) nadim ol. İtaatsizliğin yüzünden, (seni) besleyip doyurmuş olan akıllı hakanına (ve) bağımsız müreffeh devletine ihanet ettin (ve) nifak soktun.” (B.K., D. 18-19). “Silah (düşman) nereden gelip (seni) bozguna uğrattı (ve) dağıttı.” (B.K., D. 19-20) Görüldüğü gibi entrikalar, ihanetler düşmanın yapamayacağı kötülüğü iç karışıklıkların yaptığı Tonyukuk abidesinde çok açık bir ifadeyle anlatılır ve halk uyandırılmaya çalışılır.

“Böğü Kağan, bana böyle haber göndermiş, Apa Tarkan’a gizli haber göndermiş: Bilge Tonyukuk kötüdür, kindardır, şaşırır. Orduyu yürütelim diyecek, kabul etmeyin.” (B.T., K. 11).

Tonyukuk inadına orduyu yürütür ve zafer kazanır.

5. Anayurdu Terk Etmeme: Abidelerde, Ötüken dağları ve ormanı kutsal olarak gösterilmektedir. Kül

Tigin abidesinde “*Yukarda Türk Tanrısı ve kutsal yer*” (K.T., D. 11) şeklinde bir ifade bulunmaktadır. Aynı şekilde yurt hassasiyeti kağanla birlikte en sık kullanılan unsurlardan biridir. Mesela “*İtsizleşmiş, kağansızlaşmış milletin, cariyeye olmuş, kul olmuş milletin, Türk töresini bırakmış milleti*” (K.T., D. 11) şeklindeki ifadelerle bir milletin yol olmasındaki sebepler sayılmaktadır.

Abidelerin tamamında Ötüken ormanı Türklere yaşamak için en uygun yer olarak gösterilmektedir.

Kül Tigin abidesinde Bilge Kağan halkına şöyle seslenmektedir: “*Kutsal Ötüken dağları halkı (yerini yurdunu bırakıp) gittin. Doğuya gidenler(iniz) gittiniz, batıya gidenler(iniz) gittiniz, gittiğiniz yerlerde kazancınız şu oldu, hiç şüphesiz kanlarınız ırmaklar gibi aktı, kemikleriniz dağlar gibi yığıldı. Bey olacak erkek evladınız köle oldu, hanım olacak kız evladınız cariyeye oldu.*” (K.T., D. 23-24).

Görüldüğü gibi yurdu terk etmek, bir başka önemli hassasiyeti de çağrıştırmaktadır. Bu da annelerin, ablaların, gelinlerin, prenseslerin, hayatta kalanların cariyeye olmalarıdır. Bunu sebebi de yurtsuzluktur. Yani yurdu terk etmektir.

Bilge Kağan uzun tecrübelerden sonra Türk hakanının oturacağı, halkının yaşayacağı yeri tespit etmekte ve bunu açıklamaktadır. Bilge Kağan abidesinde;

“*Türk hakanı, Ötüken dağlarında oturur (ve oradan hükmeder) ise ülkede (hiçbir) sıkıntı olmaz. İleride Şantung ovasına kadar sefer ettim, denize az kala durdum; güneyde Dokuz Ersin'e kadar sefer ettim, Tibet'e az kala durdum. Sır Derya ırmağını geçerek Demir Kapı'ya kadar sefer ettim. Kuzeyde Yir Bayırku ülkesine*

kadar sefer ettim, bunca diyarlara kadar (ordu) sevk ettim (ve anladım ki) Ötüken dağlarından daha iyi (bir yer) asla yok imiş. Devletin yönetileceği yer Ötüken dağları imiş.” (K. 2-3).

Bunun gibi aynı anlama gelecek ifadelerle sık sık rastlanmaktadır.

Orhun abideleri Türk milleti için bugün için bile geçerli hassasiyetlere temas etmektedir. Bu abideler pek çok savaşı anlatmakta, bu savaşlardaki taktikleri öğretmektedir. Ancak askeri tarih açısından önemi büyük olan bu taktikler, Bilge Kağan ve Tonyukuk'un tecrübelerini aktardıkları yerlerde, millî hassasiyetin neler üzerinde yoğunlaşması gerektiğini gösterdiği yerlerde son derece etkili ifadelerle sahiptir. Etkiyi artırmak, hassasiyeti maksimum seviyeye çıkarmak için, olayları ispatlı hale getirmiş ve edebî sanatları da kullanmıştır.

Sonuç olarak denilebilir ki, abideler, bir kavmin millet olmak için ihtiyaç duyduğu bütün vasıfları bir bir sayan gerçek bir millî abide, Türk dilinin, Türk ordusunun kuruluş tarihlerini binlerce yıl geriye götüren bir vesikadır. Milletimize bugün de ibret olabilecek nasihatlerle dolu bir hazinedir.

Bize düşen görev şudur: Bu hassasiyetlere biz de sahip olalım ve atalarımızın yaptıkları ve söylediklerinden bugün için yeni dersler çıkarabilelim.

KAYNAKLAR

- Ergin, Muharrem. *Orhun Âbideleri*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1970.
Divitçioğlu, Sencer. *Kök Türkler*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2000.
Gömeç, Saadettin. *Kök Türk Tarihi*. Ankara: Türksoy Yayınları, 1997.
Tekin Talat, *Orhon Yazıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1988.
Taşağıl Ahmet, *Gök-Türkler I-II-III*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2012.